

ŞİM‘ON BEN TSEMAH DURAN’IN (ö. 1444) KEŞET U-MAGEN ADLI İSLAM’A REDDİYESİNİN DEĞERLENDİRMEĞİ

Yasin MERAL*

Öz

Yahudilerle Müslümanlar arasındaki dini münazaralar Hz. Muhammed dönemine kadar gitmektedir. Sonraki asırlarda gerek diyalog şeklinde gerek reddiye eserler tarzında karşılıklı etkileşimler olmuştur. Müslüman âlimler Yahudiliğe karşı müstakil reddiyeler kaleme alırken Yahudi bilginlerin İslam’a ve Müslümanlara karşı özel kitaplar veya risaleler kaleme almadıkları görülmüştür. Şim‘on ben Tsemah Duran, Yahudi bilginler arasında İslam’a yazdığı reddiye ile istisnaî bir yere sahiptir. Keşet u-Magen adlı risalesinde Kur’an ayetlerini esas alarak yaptığı eleştiriler Orta Çağ’daki diğer Yahudi bilginlerin eserlerinde görülmeyecek kadar detay bilgiler içermektedir. Bu makalede Duran’ın İslam’la ilgili eleştirileri ele alınacak ve değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Keşet u-Magen, Şim‘on ben Tsemah Duran, Reddiye, Kur’an, Anakronizm, Taklit/İntihal, Ayet.

Abstract

The Evaluation of Shimon ben Tsemah Duran’s (d. 1444) Polemic against Islam: Qeshet u-Magen

Religious polemics between Jews and Muslims go back to the time of Prophet Muhammad. In the following centuries, there happened interactions both with oral dialogues and polemical works. While Muslim sages penned polemics against Jews, Jewish sages did not write specific books or tractates against Islam and Muslims. In this context, Shim‘on ben Tsemah Duran is an exceptional case among Jewish sages. In his Qeshet u-Magen, his critique of Islam and citation of Qur’anic verses extensively have detailed information and never appear in the writings of other Medieval Jewish sages. In this article, it will be presented Duran’s critiques of Islam and they will be evaluated.

---

* Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı, yasinmeral1979@gmail.com

Keywords: *Qeshet u-Magen, Shim'on ben Tsemah Duran, Polemics, Qur'an, Anachronism, Imitation/Plaiagerism, verse.*

Giriş

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam arasındaki reddiye geleneği zengin bir literatüre sahiptir.¹ Bu dinlerden Yahudilik ve Hıristiyanlık arasındaki tartışmalar kilise babaları zamanında başlamış, İslam'ın ortaya çıkışından sonra da devam etmiştir. Bununla birlikte İslam devletleri altında Yahudi bilginlerden Hıristiyanlığa, Hıristiyan bilginlerden de Yahudiliğe yazılmış reddiyeler sınırlı kalmıştır. Öte taraftan Hıristiyan Avrupa'da, özellikle 1000-1500 yılları arasında ciddi bir reddiye literatürünün ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dönemlerde Avrupa'da hâkim güç olan Papalık, din adamları ve hatipleri aracılığıyla hem Yahudilik aleyhine propaganda yapmış hem de siyasi ve askeri yöntemler kullanarak Yahudileri Hıristiyanlaştırmaya çalışmıştır. Yahudi din bilginleri ise buna karşılık Yahudiliğin hak din olduğunu ispata çalışarak Hıristiyanlara karşı reddiyeler kaleme almışlardır.²

Yahudiler ve Müslümanlar arasında da birçok reddiye kaleme alınmıştır. İslam'ın Yahudilere karşı ilk eleştirileri Kur'an'la başlamaktadır. Medine'de

- 1 Yahudi araştırmacı Moritz Steinschneider'e ait *Polemische und apologetische Literatur in arabischer Sprache zwischen Muslimen, Christen und Juden* adlı çalışma bu konuyla ilgili başyapıttır. Ayrıca bkz. Mustafa Göregen, *İslam-Yahudi Polemiği ve Tartışma Konuları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002; Adem Özen, "İslam Yahudi-Polemiği ve Tartışma Konuları", *Divan* 9 (2000/2), ss. 237-256.
- 2 Orta Çağ'da Yahudiler tarafından yazılan eserler arasında Yakov ben Reuven'e ait *Milhamot ha-Şem* (Tanrı Savaşları), Yosef Kimhi'ye ait *Sefer ha-Brit* (Antlaşma Kitabı), Yom-Tov ben Solomon Lipmann-Muhlhausen'e ait *Sefer Nitsahon Yaşar* (Doğru Zafer Kitabı), Profiat Duran'a ait *Kelimat ha-Goyim* (Goynların Utancı), Rabbi Şim'on ben Tsemah Duran'a ait *Keşet u-Magen* (Yay ve Kalkan), Hasday Crescas'a ait *Bitul İkkarey ha-Notsrim* (Hıristiyanların Esaslarının Geçersizliği), Trokili Yisthak'a ait *Hizuk Emuna* (İmanı Güçlendirme) adlı eserler zikredilebilir. Hıristiyanlar tarafından kaleme alınan eserler arasında da Yahudiyken Hıristiyan olan Petrus Alfonsi'ye ait *Dialogi contra Iudaeos* (Yahudilere Karşı Münazara), Ramon Marti'ye ait *Pugio Fidei* (İnancın Haçeri) Burgoslu Abner'e ait *More Tsedek* (Doğruluk Kılavuzu=*Mostrador de justicia*), Peter Abelard'a ait *Dialogus Inter Philosophum, Indaeum et Christianum* (Filozof, Yahudi ve Hıristiyan Arasında Münazara), Lilleli Alan'a ait *De Fide Catholica: Contra Haereticos, Valdenses, Iudaeos et Paganos* (Katolik İnancı: Heretiklere, Yahudilere, Valdesilere ve Putperestlere Karşı), Gilbert Crispin'e ait *Disputatio Iudaei et Christiani* (Yahudi ve Hıristiyanların Münazarası) gibi eserler zikredilebilir.

daha vahiy süreci devam ederken Hz. Muhammed'in Yahudilerle dini mü-nazaralarda bulunduğu bilinmektedir. Takip eden asırlarda da Yahudiler ve Müslümanlar arasında hem yazılı hem de sözlü olarak karşılıklı tartışmalar yaşanmıştır. Müslümanların Yahudilere karşı yazdığı reddiyeler, Yahudilerin Müslümanlara karşı yazdıklarına kıyasla çok fazladır. Yahudi bilginler müs-takil reddiyeler yazmak yerine eserlerinin bazı yerlerinde Müslümanların id-dialarına cevap vererek Yahudiliği savunmuşlardır.

Yahudi geleneğinde İslam ve Müslümanlarla ilgili eleştiri ve değerlendirmeler genellikle İslam egemenliğinde yaşayan bilginlerin eserlerinde görül-mektedir. Bunların arasında; Saadya Gaon'un (ö. 942) *Kitâbu'l-Emânât ve'l-İtikâdât*, Samuel ben Hofni Gaon'un (ö. 1034) *Neshu's-Şer' ve Usûlu'd-Din ve Furûuha*, Ebu Yusuf Ya'kub el-Kirkisanî'nin (10. yy) *Kitabü'l-Envar ve'l-Merâkib*, Yehuda Halevi'nin (ö. 1141) *Kitâbu'r-Red ve'd-Delil fi'd-Dini'z-Zelil*, Natanel ben Feyyumî'nin (ö. 1165) *Bustânu'l-Ukûl*, İbn Meymun'un (ö. 1204) *er-Risaletü'l-Yemeniyye (İggeret Teyman)*, Şlomo ibn Adret'in (ö. 1310) *Maamar al Yişmael* ve bu makalenin konusu olan Şim'on ben Tsemah Duran'ın (ö. 1444) *Keşet u-Magen* adlı eserleri zikredilebilir. Müslü-man bilginler tarafından Yahudilere reddiye olarak yazılan eslere ise Ali b. Rabban et-Taberî'nin (ö. 861) *Kitâbu'd-Din ve'd-Devle*, İbn Hazm'ın (ö. 1064) *Kitâbu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ahvâi ve'n-Nihal*, Samuel Mağribi'nin (ö. 1175) *İfhâmu'l-Yehûd*, Karâfi'nin (ö. 1264) *el-Ecvibetü'l-Fâhire*, Alaaddin Ali bin Muhammed el-Bâcî'nin (ö. 1304) *Kitâb ale't-Tevrât*, Said bin Hasan el-İskenderî'nin (ö. 1320) *Mesâliku'n-Nazar*, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 1350) *Hidâyetü'l-Hayârâ*, Abdulhak el-İslâmî'nin *el-Hüsâmu'l-Memdüd fi Reddi ale'l-Yehûd* (yak. 1395) adlı eserleri zikredilebilir.

Şim'on Ben Tsemah Duran ve Keşet u-Magen

Şim'on ben Tsemah Duran, 1361 yılında Mayorka'da (İspanya) dünyaya geldi. Matematik, mantık ve tıp ilimlerini tahsil etti. 1391 yılında Hıristiyan yönetimin baskıları yüzünden Mayorka'yı terk ederek bugünkü Cezayir'e yer-leşti. Burada hekim olarak geçimini sağlayamayınca Yahudi cemaatinin dinî işleriyle ilgilenecek haham olarak görev yaptı. 1408 yılında baş haham Yits-hak bar Şeşet ölünce, bu göreve Duran getirildi.

Duran, hem felsefe hem de Yahudi hukukuyla ilgili eserler kaleme al-mıştır. Eserlerinden başlıcaları *Ohev Mişpat* (Adalet Seven), *Or ha-Hayim* (Hayat Işığı), *Magen Avot* (Atalar Kalkanı) ve *Zohar ha-Rakia*'dır (Gökkub-

benin Parılıtı). *Ohev Mişpat*, Eyüp kitabına yapılan felsefî yorumları içermektedir. Duran, *Or ha-Hayim*'de, Hasday Crescas'ın İbn Meymun'a yaptığı eleştirilere cevap vermekte ve İbn Meymun'u savunmakta, *Magen Avot*'ta da Tevrat'ın öğretileri ile felsefî öğretiler arasında uyum olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. *Magen Avot*'ta aynı zamanda İslam, Hıristiyanlık ve Karaile-re eleştiriler de yer almaktadır. İbn Gabirol'un *Azharot* (Uyarılar) adlı eserine yaptığı şerh de *Zohar ha-Rakia* adıyla kaleme alınmıştır. Duran'ın, bunların dışında, Talmud'un bazı bölümlerine yaptığı şerhler ve çok sayıda da fetvası mevcuttur.

Keşet u-Magen, Duran'ın *Magen Avot* adlı eserinde bir bölüm olarak yer almaktadır. O, kendisinden önce hiçbir Yahudi bilginin Hıristiyanlık ve İslam hakkında ayrıntılı bir reddiye kaleme almadığını belirtmektedir. (Duran 2003: 245) Duran'ın bu iddiası doğrudur. Kendisinden önce Yahudi bilginlerden İslam'a bu kadar detaylı bir reddiye kaleme alan bilgin yoktur. Bu durum kendisinden sonrası için de geçerlidir. Bu anlamda *Keşet u-Magen*'i Orta Çağ'da müstakil olarak İslam'a reddiye şeklinde yazılan tek risaledir. Hem Hıristiyanlığa hem de İslam'a reddiye olarak kaleme alınan risalede Duran, Hıristiyanların şu dört temel iddiasına cevap vermektedir: Yeni Ahit'in Tevrat'ın yerini alması, teslis inancı, Mesih'in gelişi ve Tevrat ayetlerinin yorumlanması.

Keşet u-Magen'in İslam'la ilgili eleştirileri diğer Yahudi bilginlerin eserlerinde yer almayan konuları içermektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Yahudi bilginler doğrudan İslam'a reddiye kaleme almamışlardır. Bunun yerine eserlerinin belli bir bölümünde İslam'la ilgili değerlendirmelerde bulunmuşlar ya da Müslümanların eleştirilerine cevap vermişlerdir. Duran'ın bu risaleyi kaleme almasındaki ana faktör, hem dini baskılar altında kalan Yahudilerin inançlarını güçlendirmek hem de Müslümanların Yahudi inancına yönelik eleştirilerine cevap vermektir. Duran, İslam'la ilgili eleştirilerinde doğrudan Kur'an'ı esas almaktadır. O, Yahudi tarihinde Kur'an'dan en fazla ayet nakleden bilginidir. Duran'ın temel tezi, İslam'daki birçok uygulamanın kökeninin Yahudilik'ten alınmış olduğudur. Ona göre Hz. Muhammed Yahudiliği detaylıca araştırmış ve bu yeni dine uyarlamıştır.

Keşet u-Magen'in ilk neşri 1710 yılında İstanbul'da, ikinci neşri ise 1790 yılında Leghorn'da yapılmıştır. Duran'ın oğlu Solomon, *Milhemet Mitsva* adlı eserine *Keşet u-Magen*'i de bir bölüm olarak eklemiştir. Eser bu şekilde 1856 yılında Leipzig'de basılmıştır. *Keşet u-Magen*'in sadece İslam'la ilgili kısmının neşri ise Steinschneider tarafından 1881 yılında Berlin'de yapılmıştır. Ri-

sale son olarak 2003 yılında Kudüs'te neşredilmiş ve *Magen Avot* adlı eserde bir bölüm olarak yayınlanmıştır.³

İslam'a Reddiye⁴

Duran, risalesinde İslam'a farklı konularda eleştiriler yöneltmektedir. Bunların başında Kur'an'ın iç bütünlüğü ile ilgili eleştiriler gelmektedir. O, İslam'la ilgili değerlendirmelerinde öncelikli olarak Tevrat'ın hükmünün Kur'an tarafından kaldırılması (*nesh*) konusunu gündeme getirmektedir. Duran, risalesine şu ifadelerle başlamaktadır:

Şimdi mümkün olduğunca Tevrat'ımızda çelişki olduğunu iddia eden, Tevrat'ın Allah tarafından verildiğini itiraf etmekle birlikte Kuran ile değiştirildiğini söyleyen Müslümanlardan bahsedeceğiz. Her ne kadar bu yeni dinin kurucusu [Hz. Muhammed] onlara bütün kutsal kitapları nesh eden yeni bir kitapla peygamber olarak gönderildiğini söylese de Musa efendimizin peygamberliğine, bizim ve Hıristiyanların inancında olduğu gibi Tevrat'ın Allah tarafından verildiğine ve İsrailoğullarının peygamberlerinin gerçek peygamberler olduğuna inanmaktaydı (Duran 2003: 226; Duran 1881: 3).

Duran, bu sözlerin ardından Hz. İsa ile ilgili Kur'an'daki bilgileri aktarmaktadır. Buna göre İsa, İsrailoğulları arasından gönderilmiş bir peygamberdir. Kutsal Ruh Meryem'i hamile bırakmış, İsa da babasız dünyaya gelmiştir. Müslümanların onu İsa bin İmran olarak isimlendirdiğini nakleden Duran, Hıristiyanların Yahudileri İsa'yı öldürmekle suçladıklarını, Yahudilerin de bunu itiraf ettiğini belirtmektedir. Duran, yeni dinin kurucusunun [Hz. Muhammed] bunu inkâr ettiğini, öldürülenin bir başka kişi olduğunu ve İsa'ya benzetildiğini iddia ettiğini belirtmektedir (Duran 2003: 226; Duran 1881: 3).

3 Makalede Duran'ın *Keşet u-Magen* adlı risalesine iki farklı edisyondan atıfta bulunacağız. Bu edisyonlardan *Keşet u-Magen*, Steinschneider tarafından 1881 yılında yapılan edisyondur. Bu edisyonda Steinschneider, sadece İslam ile ilgili kısmın edisyonunu yapmış ve müstakil olarak yayınlamıştır. Diğer edisyon ise 2003 yılında yapılmıştır. Burada ise Duran'ın *Magen Avot* adlı eserinin içerisinde bir bölüm olarak yayınlanmıştır. Bu edisyona yapılan atıf *Magen Avot* ismiyle olacaktır.

4 Duran'ın risalesinin İslam'la ilgili kısmının özet incelemesi için bkz. Yasin Meral, *İbn Meymun'un Eserlerinde İslam ve Müslümanlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. SBE, 2012, ss. 44-49.

Duran'ın, Müslümanların Hz. İsa hakkındaki inançlarıyla ilgili aktarımları ilginç detaylar içermektedir. Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmesi, Hıristiyanlar ve Müslümanlar tarafından bilindiği için bu bilgi malumun ilamı türündendir. Diğer taraftan Yahudilerin, Hz. İsa'yı öldürdüklerini itiraf ettiklerini belirtmesi ise dikkat çekicidir. İncillerde de Yahudilerin, Hz. İsa'nın ölümüne sebep oldukları açıkça zikredilmektedir. Burada en dikkat çekici husus, onun çarmıhta öldürülenin İsa değil de ona benzetilen birisi olduğu şeklindeki İslamî inancı aktarmasıdır. Bu ifadeler Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa'nın çarmıha gerilmediğine ve onlara öyle gösterildiğine dair ifadeler (Nisa / 157) olup, Kur'an'ın en muğlâk ve en problematik konularından biridir. İleride görüleceği üzere, Duran'ın Kur'an'dan yaptığı alıntılar dikkate alındığında, onun Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi meselesindeki ifadelerinin şifahî yolla öğrenilmiş bir bilgi değil, bizzat Kur'an'dan okunduğu anlaşılmaktadır.

Duran, ardından Kur'an'ın vahiy kitabı olmasını değerlendirmektedir. Ona göre Kur'an Allah kelamı değildir. Kur'an'ın içeriğinin, onun vahiy mahsulü olma ihtimalini ortadan kaldırdığını belirten Duran, bu konudaki delillerini şu şekilde sıralamaktadır:

Birincisi, [Müslümanların] öne sürdükleri hususlar hem Tevrat'la hem de akılla çelişmektedir. İkincisi, onun [Hz. Muhammed] peygamberliğine ve getirdiği kitabın vahiy ürünü olduğuna dair bir delilleri yoktur. Üçüncüsü, kitabın kendisi vahiy ürünü olmadığı izlenimini vermektedir; çünkü onu anlamaya çalışanın kafası karışıyor. Bu ise ilahi bir kitabın özelliği değildir. Dördüncüsü, kitaplarında [Kur'an] mantık ve akılla çelişen düşünceler mevcuttur. Beşincisi, bu kitap [Kur'an] başı sonu belli olmayan düzensiz bir metindir [!] (Duran 2003: 227; Duran 1881: 4).

Duran'ın Kur'an için başı sonu belli olmayan düzensiz bir metin nitelemesi onun kutsal kitap anlayışıyla ilgilidir. Çünkü o kutsal kitap olarak Tevrat'ı ölçü almaktadır. Tevrat'ın konu anlatımlarında kronolojiyi esas almasından dolayı onun zihninde Kur'an'ın kutsal kitap olma ihtimali ortadan kalkmaktadır. Zira Kur'an kronolojiyi esas almamakta ve sürekli konudan konuya geçmektedir. Kur'an'ın kronolojiyi esas almaması Hıristiyanlar tarafından da eleştirilmektedir. Çünkü Tevrat gibi İncil de olayları kronolojik olarak nakletmektedir. Tevrat ve İncil'in bu üslubuna alışmış olan Yahudi ve Hıristiyanlar Kur'an'ın düzensiz ve karışık bir metin olduğunu öne sürerek vahiy ürünü

olmasını reddetmektedirler. Burada dikkat edilmesi gereken husus Kur'an'ın olayları kronolojik sıraya göre anlatmaması ile olayların anlatımında kronolojik hatalar bulunduğu karıştırılmamasıdır. Kur'an ilk suresinden itibaren dünyanın ve sonra da Hz. Âdem'in yaratılışından başlayıp sırasıyla diğer peygamberleri zikretmemektedir. Bazen bir surenin başında Hz. Musa'dan bahsedip ilerleyen ayetlerde Hz. Musa'dan çok öne yaşamış Hz. Âdem'den bahsedebilmektedir. Burada kronolojiyi esas almamasından kasıt budur. Yoksa Kur'an'ın, tarihî bilgi yanlışları içerdiği anlamında değildir. Beşinci maddede zikredilen Kur'an'ın düzensiz bir metin olduğu iddiasından ayrı olarak Yahudiler ve Hıristiyanlar tarafından Kur'an'da tarihî bilgi yanlışları olduğu iddiası da ileri sürülmüştür. Bu iddia ise Kur'an'ın verdiği bilgilerle Tevrat'ın bilgilerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

Duran, daha sonra Tevrat'ın tahrifi konusuna değinmektedir. O, bu iddianın çok kolay çürütüldüğünü çünkü Tevrat'ın dünyanın her tarafında, birbirine düşman iki millet olan Yahudilerin ve Hıristiyanların ellerinde bulunduğunu ve bunların arasında hareke farkının bile olmadığını ifade etmektedir. Duran, ayrıca Kur'an'da Yahudilerin ellerinde bulunan Tevrat'ta Allah'ın hükümlerinin olduğuna dair ayetin (Maide / 43) olduğunu belirtmektedir. Ona göre, eğer Tevrat tahrif edilseydi, Kur'an böyle bir ifade kullanmazdı (Duran 2003: 227; Duran 1881: 4).

Dünyanın dört bir tarafındaki Tevrat'ların birbirinin aynı olduğunu ortaya koyarak tahrif iddiasını reddetme, Orta Çağ'dan günümüze kadar Yahudilerin en temel argümanlarından biri olmuştur. Fakat Duran'ın Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi birbirlerine düşman iki milletin ellerindeki Tevrat'ların bile aynı olmasını delil olarak sunması dikkat çekicidir. Bu şekilde bir realiteyi öne sürerek tahrif iddiasını reddetme, ilginç bir şekilde İbn Sina'da da (ö. 1037) görülmektedir. İbn Sina, dünyanın sayılmayacak kadar çok milleti arasında, farklı coğrafyalarda, birbirlerine düşman Yahudi ve Hıristiyanlar arasında yayılmış bir kitabın tamamen tahrif olduğunu söylemenin mümkün olmadığını belirtmektedir (İbn Sina 1987: 104). Fakat o, Duran'dan farklı olarak Tevrat'ın tamamında tahrif olmasının imkânsızlığından bahsetmektedir.

Kur'an'da tarihî bilgi yanlışları olduğu iddiası Duran'ın eleştirilerinin başında gelmektedir. Kur'an, Hâmân'ın Hz. Musa zamanında yaşadığını ve Firavun'un sarayında görevli olduğunu nakletmektedir. (Mü'min / 36) Duran, bu bilginin tarihî olarak yanlış olduğunu belirtmektedir. Zira Hâmân, Tanah'ın Ester kitabına göre Pers kralı Ahaşveroş'un sarayında bir yetkili-

dir (Ester, 3:1). Ester kitabında anlatılan bu bilgi MÖ. beşinci yüzyıla aittir. Kur'an'ın bahsettiği, Hz. Musa ve Firavun zamanındaki Hâmân ise MÖ. 1200'lü yıllarda yaşamış olup Ester kitabında bahsedilen Hâmân'la aralarında yaklaşık yedi asırlık bir zaman farkı vardır. Duran kriter olarak Tevrat'ı alınca ona göre Kur'an'daki bu bilgi de yanlış olmaktadır. O ayrıca İsa'nın annesi Meryem'le Harun'un kardeşi Meryem'in (Miryam) karıştırıldığını iddia etmektedir. Kur'an'ın verdiği bilgiye göre Hz. İsa'nın annesi Meryem, İmran'ın kızıdır. Ayrıca Kur'an'da, Yahudiler Hz. Meryem'e Harun'un kız kardeşi (*ya uhte Harun*) şeklinde hitap etmektedir. (Meryem / 28) Duran'a göre Hz. Meryem'in Harun'un kız kardeşi olarak nitelenmesi açık bir yalandır [!]. Çünkü iki Meryem'in arasında bin yıldan daha fazla bir zaman vardır. O, Müslüman bilginlerin bu çelişkinin farkına vardıklarını, zikredilen Harun'un Musa'nın kardeşi olan Harun olmadığını, Yahudilerin çocuklarına teberrüken/hürmeten Harun ismi verdiklerini söyleyerek sorunu çözmeye çalıştıklarını dile getirmektedir (Duran 2003: 227; Duran 1881: 4).

Hz. Meryem'in Harun'un kız kardeşi olarak nitelenmesi, Yahudiler ve Hıristiyanlar tarafından da anakronizm olarak değerlendirilmiştir. Oryentalistler ve son dönem Yahudi-Hıristiyan araştırmacılar arasında yaygın bir şekilde eleştiri konusu olan bu ayet için Orta Çağ bilginlerinin eserlerinde bir bilgiye rastlamadık. Bu anlamda Duran'ın konuyla ilgili eleştirileri istisnai bir durum arz etmektedir. Duran'ın konuyla ilgili bir detaya yer vermesi dikkat çekicidir. O da Müslüman bilginlerin bu sorunun farkına varıp, çözüm üretme çabalarıdır. Onun, Yahudilerin kendi çocuklarına teberrüken Harun ismini verdiklerini söyleyerek çelişkiyi gidermeye çalıştıklarını belirtmesi hadiste nakledilen bir olaya işaret etmektedir. Rivayete göre Muğîre bin Şu'be, Hz. Muhammed tarafından Necranlılara gönderilmiştir. Yörenin Hıristiyan halkı ona Kur'an'da Meryem'in Harun'un kardeşi olarak anlatıldığını, hâlbuki Hz. Harun ile Hz. Meryem arasında yüzlerce yıl olduğunu belirterek itiraz etmişlerdir. Muğîre de durumu Hz. Muhammed'e aktarmıştır. O da "Meryem zamanındaki insanların, kendilerinden önce yaşamış peygamberlerin ve salih kimselerin isimlerini kullandıklarını söyleseydin ya!" (Müslim, Âdâb 9, no: 2135; Tirmizî, Tefsir, Meryem, no: 3155) şeklinde cevap vermiştir. Duran'ın bu hadisten haberdar olması önemli bir detaydır. Hadiste ne kastedildiği ise çok belirgin değildir.

Hz. Meryem'in Harun adında bir kardeşinin bulunduğu şeklindeki yorum çok sağlıklı gözükmemektedir. Hz. Harun ile Hz. Musa'nın kardeşi Harun

kastedilmiş olmakla birlikte, Hz. Meryem'in atası anlamında kullanıldığını söylemek daha mantıklıdır. Arapçada *eb* (baba), *ah* (kardeş) ve *uht* (kız kardeş) gibi kelimeler aynı zamanda akrabalık ve mensubiyet içeren kelimelerdir. Hz. Muhammed'in eşlerinden Safiyye, Hz. Muhammed'in diğer eşlerinin (Hz. Ayşe ve Hz. Hafsa) kendisine “Yahudi!” diye hitap ettiklerini şikâyet edince, Hz. Muhammed kendisini “Sen de onlara, Harun babam, Musa amcam, Muhammed eşim olur deseydin ya!” (Tirmizî, Menâkıb 63, no: 3892) sözleriyle hem teselli hem de taltif etmiştir. Bu kullanımın benzeri İncillerde de görülmektedir. İsa, Davud ve İbrahim'in oğlu (Matta, 1:1), Hz. Meryem'in nişanlısı Yusuf da Davud oğlu olarak zikredilmektedir. (Matta, 1:20) Kur'an'da Meryem ile Zekeriya ya da onun karısı arasında akrabalık bağı bulunduğunu söyleyen veya ima eden bir ayet yoktur. İncillere göre ise Meryem, Zekeriya'nın eşi Elizabet ile akrabadır. Yine İncillerin nakline göre Elizabet, Hz. Harun soyundandır.⁵ Eğer İncillerdeki bu bilgiyi doğru kabul edecek olursak Hz. Meryem de Harun soyundan gelmektedir. Kur'an'ın nakline göre Hz. Meryem, mabede adandığında onu koruyup gözetme işini Hz. Zekeriya almıştır. (Ali İmran / 37) Burada akrabalıktan bahsedilmese de bir kız çocuğuna yakınlarından birinin hâmilik yapması mantıklı gözükmektedir. İlginç bir şekilde Çıkış kitabında Hz. Musa ile Hz. Harun'un kız kardeşi olan Miryam için “Harun'un kız kardeşi” ifadesi kullanılmaktadır. (Çıkış, 15:20) Bazı araştırmacılar Kur'an'ın doğrudan Tevrat'taki bu ifadeyi taklit ettiğini iddia etmişlerdir (Tisdal 1911:149-152), (Sundiata 2006: 128-131).

Duran'ın eleştirilerinden biri de Müslümanların cinler hakkındaki inançlarıyla ilgilidir. O, bu konudaki eleştirisinde de Kur'an'daki bilgileri esas almaktadır. Buna göre cinlerin de kendi şeriatları olup, onlar da Allah'a ibadet etmektedirler. O, insanın yaratılmasından önce cinlerin Allah'a ibadet ettiklerini daha sonra ise huzurdan kovulduklarını nakletmektedir.⁶ Duran, bu tür inançların doğru olmadığını, fakat Müslümanların bu inançlara sıkıca sarıldıklarını aktarmaktadır. (Duran 2003: 228; Duran 1881: 6) O, benzer şekilde Kur'an'daki Yusuf kıssasında da Tevrat'ta olmayan birçok uydurma detayın yer aldığını dile getirmektedir (Duran 2003: 228; Duran 1881: 6).

Duran'a göre, Kur'an'da pek çok saçma olay [!] anlatılmaktadır. Bunlardan biri de Allah'la Hz. İsa arasında geçen diyalogtur. Allah Kur'an'da, Hz.

5 Luka 1:5'te Elizabet'in Harun soyundan olduğu, Luka 1:36'da ise Meryem, Elizabet'in akrabası olarak anlatılmaktadır.

6 Kur'an'a göre cinler, insandan önce yaratıldılar ve cinlerden olan şeytan, Allah'ın huzurundan kovuldu. Bkz. Kehf/50.

İsa'ya “Beni ve annemi Allah’tan ayrı iki ilah edinin, diye sen mi söyledin?” şeklinde bir hitapta bulunmaktadır. (Maide / 116) Duran, bu diyalogla ilgili şu yorumda bulunmaktadır: “*Kitaplarında yazılıdır ki, Allah, İsa’ya ‘Seni peygamber yaptım, sen de kendini ve anneni ilah yaptın, öyle mi?’ demiş. İsa da özür dilemiş ve ‘Bana emrettiğinin dışında hiçbir şey söylemedim, sen içimdeki bilirsin, ben de senin içindekini bilirim’ demiş. Daha bunun gibi bir sürü saçmalıklar!*” (Duran 2003: 229; Duran 1881: 6).

Duran’ın bu nakli Hristiyanlar tarafından Kur’an’ın en çok eleştirilen ayetlerinden biridir. Metinde Hz. İsa’nın Allah’a hitaben söylediği “Ben de senin içindekini bilirim.” cümlesi Kur’an’da tam tersi olarak “Ben senin içindekini bilemem.” şeklinde geçmektedir. (Maide / 116-117) Kanaatimizce yazmadaki “bilmem” anlamına gelen *eynî yodea* (עדי יניא) ifadesi, müsten-sih tarafından “bilirim” anlamında *ani yodeo* (עדי יניא) şeklinde yazılmıştır. Hristiyanlar ise bu ayetin Hz. Meryem’i tesliste bir unsur olarak gösterdiğini iddia ederek Kur’an’ı eleştirmektedir.

Duran, Müslümanların peygamberinin kendisinin siyahlar, beyazlar, köleler, hürler, erkekler ve kadınlar olmak üzere bütün insanlığa peygamber olarak gönderildiğini tebliğ ettiğini aktarmaktadır. Ona göre bu durumun gerçek olmadığı ortadadır; zira Araplardan başka Muhammed’in ardından giden yoktur. (Duran 2003: 229-230; Duran 1881: 7) Fakat Duran’ın bu iddiasının gerçeği yansıtmadığı aşikârdır. Onun yaşadığı 15. yüzyıl itibariyle Araplar dışında farklı milletten birçok insan İslam’ı benimsemişti. Burada Duran’ın Araplarla İslam’ı özdeşleştirdiği görülmektedir. Aslında bu durum Duran’a has bir algı da değildir. Orta Çağ Yahudi düşünürlerinin İslam algıları genellikle Araplar üzerinden olmuştur. Duran’ın da bu geleneği devam ettirdiği görülmektedir.

Kureyş kabilesinin⁷ Hz. Muhammed’den mucize istediğini nakleden Duran, onun da ayı ikiye yardığını, fakat insanların ona iman etmediklerini, bu yüzden başka mucizeler istediklerinde Hz. Muhammed’in mucize göstermediğini aktarmaktadır. O, buna delil olarak Kur’an’dan “Bizi mucize göndermekten alıkoyan tek sebep, önceki toplumların onları yalanlamış olmalarıdır.” (İsra / 59) ayetini nakletmektedir. Duran’a göre ayın yarılma hadisesi gerçek

7 İbranice metinde קדש şeklinde geçen bu kelimenin *dalet* ve *reş* harflerinin yanlış okunmasından dolayı *kadiş* şeklinde metne yansıdığı anlaşılmaktadır. Metnin bağlamından bu kelimenin Kureyş olduğu açıktır. Yazma eserlerde *dalet* ve *reş* harflerinin karıştırılması en sık rastlanan hatalardandır.

değildir. Zira gerçek olsaydı, İsrail oğullarının denizi yardıkları günün anısına kutlama yapmaları gibi, Müslümanların da ayın yarılması anısına kutlama günü düzenlemeleri gerekirdi (Duran 2003: 230; Duran 1881: 7).

Duran'ın bir eleştirisi de Kur'an'ın i'cazına yöneliktir. O, Müslümanların Hz. Muhammed'in peygamberliğine Kur'an'ı delil getirdiklerini ve onun mucizevî bir yapısının olduğuna inandıklarını nakletmektedir. Müslümanların Kur'an'ın, bir suresinin hatta bir ayetinin bile benzerinin getirilemeyeceğine inandıklarını aktaran Duran, onların bu iddiayı çok sık kullandıklarını belirtmektedir. Ona göre Müslümanlar hatta Arap diline olan hâkimiyetleriyle ünlü Kureyş kabilesi bile Kur'an'ın dil ve uslûbuna hayran kalmıştır. Duran ayrıca Kur'an'da "İnsanlar ve cinler Kur'an'ın bir benzerini getirmek için bir araya gelseler, yine de başaramazlar." (İsra / 88; Tur / 33-34) şeklinde ayet bulunduğunu belirtmektedir (Duran 2003: 230; Duran 1881: 8). O, Kur'an'ın Arap dilinin en üstün örneğini sergilemesi ve benzerinin getirilememesi inancı ile ilgili Yehuda ha-Levi'nin sözlerine yer vermektedir. Ha-Levi, Kur'an'ın bu özelliğinin sadece Araplar için bir anlam ifade ettiğini, Arapça bilmeyenler için herhangi bir Arapça metin ile Kur'an arasında bir fark olmadığını dile getirmektedir (ha-Levi 1977: 9). Duran da bu cevabın yeterince tatmin edici olduğunu, Kur'an'ın da bu konuda kendisiyle çeliştiğini iddia etmektedir (Duran 2003: 230; Duran 1881: 9).

Duran'ın Kur'an'ın i'cazı ile ilgili aktardıkları, İslam geleneğinde *tehad-di* (meydan okuma) olarak bilinen ayetlerdir. Allah, Kur'an'da Kur'an'ın, bir suresinin hatta bir ayetinin bile benzerini getiremeyeceğine dair vaatle bulunarak meydan okumaktadır (Bakara / 23; Hud / 13; İsra / 88). Duran'ın dile hâkimiyetleriyle ünlü Kureyş kabilesinin bile Kur'an'ın dil üstünlüğünü itiraf ettiklerini belirtmesi ilginç bir detaydır.

Duran'ın bir başka eleştirisi de İslam'ın ve Kur'an'ın evrenselliği ile ilgilidir. O, Kur'an'dan "Biz her kavme kendi dilinde peygamber gönderdik." (İbrahim / 4) ayetini nakletmekte ve bu ayetin Hz. Muhammed'in risaletinin Araplarla sınırlı olduğuna işaret ettiğini, Yahudilerin ve diğer yabancıların onu anlamayacakları için bütün âleme gönderilmediğini dile getirmektedir. Duran, Kur'an'da ayrıca "Kur'an'ın te'vilini ancak ilimde derinleşenler anlayabilir." (Ali İmran / 7) şeklinde ayet olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu ifade, Hz. Muhammed'in risaletinin onlarla sınırlı olduğunu göstermektedir (Duran 2003: 230; Duran 1881: 9).

Duran'ın Hz. Muhammed'in risaletinin Araplarla sınırlı olduğuna dair ifadeleri dikkat çekicidir. Kur'an'ın Arapça olması ve diğer insanların onu anlayamaması bağlamında kullanılan “Öyleyse o, ancak onlara elçi olarak geldi. (*lo ba şliah ela eleyhem*)” ifadesi Duran'ın Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul ettiği ihtimalini gündeme getirmektedir. Böyle olunca 12. Yüzyıl Yemen Yahudi liderlerinden Natanel ben Feyyumi'nin (ö. 1165) anlayışına benzer bir tutum ortaya çıkmaktadır. Bilindiği üzere Feyyumî, Hz. Muhammed'in peygamber olduğunu kabul etmekte fakat sadece Araplara gönderildiğini düşünmektedir. Öte taraftan Duran'ın risalesi bir bütün olarak incelendiğinde Hz. Muhammed'in risaletinin “onlarla sınırlı olması” ile cümlenin bağlamından “ilimde derinleşenler” de anlaşılabilir. Fakat metin önceki cümlelerle birlikte okunduğunda Arapların kastedilmiş olması daha mantıklı gözükmektedir.⁸ Müslümanların Muhammed'in şeriatının bütün şeriatlerin mührü olduğuna inandıklarını belirten Duran, “Musa benim zamanıma erişseydi, kendi şeriatıyla amel etmez, bana tabi olurdu.” (Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, no: 14685; San'ânî, *el-Musanef*, no: 19213)⁹ hadisini nakletmektedir. O ayrıca İslam peygamberinin kendisini bütün insanlığa gönderilmiş peygamber olarak tanıttığını aktarmaktadır (Duran 2003: 233; Duran 1881: 13).

İslamî uygulamaların küçük değişikliklerle Yahudilikten alındığını dile getiren Duran, bu uygulamalara şu örnekleri vermektedir:

Bu dinin kurucusu [Hz. Muhammed] Musa'nın Tevrat'ının kusursuz olduğunu gördü, sonra onu daha da genişleterek taklit etmeyi düşündü ve (Yahudiliği) inceledi. Ardından *Yom Kipur*'un Yahudilerin günleri arasında tövbe ve dua için en önemli gün olduğunu, bu günde de beş vakit ibadet olduğunu öğrendi. Bunun üzerine inananları için günlük beş vakit ibadet koydu. *Yom Kipur*, oruç ve tövbe günü olduğu için o da inananlarına otuz günlük oruç şartı koştı. [Yahudilik'te] içkiliyken ibadetin yasak olduğu kuralını (Talmud Bavlî, Brahot 31b; Eruvin 64a) esas alarak içkiyi tamamen yasakladı. Belli dualar için ayrılmış Şabat günü-

8 Müslüman reddiye yazarlarından Karafî (ö. 1285) Kur'an'ın dilinin Arapça olması sebebiyle Hz. Muhammed'in risaletinin Araplarla sınırlı olması itirazı karşısında uzun açıklamalar yapmaktadır. Bkz. (Karafî 2005: 31-34).

9 Metin, *Musanef*'te “Nefsimi elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, Musa şimdi aranızda yaşamış olsa ve siz de ona tabi olup beni terk etmiş olsanız, mutlaka sapmış olurdunuz” şeklinde geçmektedir.

nü de Cuma gününe uyarladı. Bütün bunlar, küçük değişikliklerle şeriatımızın taklidinden başka bir şey değildir (Duran 2003: 233; Duran 1881: 14).

Duran'ın verdiği örnekler bunlarla da sınırlı değildir. Ona göre kan ve domuzun yasaklanması da cinsel ilişkiden sonra yıkanma da Yahudilikten alınmadır. Duran'a göre Yahudilikte sadaka ve malın onda birinden bağışta bulunma uygulaması, Hz. Muhammed tarafından kırkta bir zekât olarak, ibadet öncesinde el-ayak yıkama geleneği de abdest olarak uyarlanmıştır. Duran, İslam'daki bu uygulamaların Yahudi şeriatını taklitten başka bir şey olmadığını vurgulamaktadır. Ona göre uygulamalarda kısmî değişiklikler yapılmasının sebebi ise Müslümanların kendi şeriatlerini Yahudi şeriatinden farklı bir şeriat olarak sunmak istemeleridir (Duran 2003: 233; Duran 1881: 14).

Duran'ın İslam'daki uygulamaların kökeninin Yahudilikten geldiği şeklindeki iddiası, Orta Çağ'dan bu yana Yahudi bilginlerin eserlerinde sıkça rastlanan bir husustur. Özellikle Yehuda ha-Levi (ö. 1141), Maimonides (ö. 1204) ve Duran'da güçlü bir şekilde vurgulanan bu konu, son iki yüzyılda da oryantalistler tarafından da gündeme getirilmiştir.¹⁰ Bunların başında da Abraham Geiger gelmektedir. Reformist Yahudiliğin kurucusu olan Geiger, önce seminer çalışması olarak hazırlayıp sonra doktora tezine dönüştürdüğü *Was hat Mohammed aus Judenthume aufgenommen?* [Muhammed, Yahudilikten ne aldı?] adlı eserinde Tevrat ve Kur'an arasındaki ortak bütün anlatımlarda Kur'an'ın Tevrat'ı kaynak olarak kullandığını iddia etmektedir. O ayrıca Yahudi ve İslam geleneğinde benzer uygulamaları da İslam'ın Yahudiliği taklidi şeklinde görmektedir. Böylece Orta Çağ'daki İslam'ın Yahudi kökenine dair iddialar modern dönemde de devam ettirilmiştir.

10 Konuyla ilgili zengin bir literatür mevcuttur. Bunlardan başlıcaları şunlardır: M. Schwabe, "Asarat Haverav ha-Yahudim şel Muhammed (Muhammed'in On Yahudi Arkadaşı)", *Tarbits* 2 (1930), ss.74-89; J. Leveen, "Mohammed and His Jewish Companion", *Jewish Quarterly Review* 16/4 (1926), ss. 399-406; Özcan Hıdır, "İslam'ın Yahudi Kökeni Teorisi ile İlgili İddialar ve Çalışmalar", *İLAM Araştırma Dergisi* 3/1 (1998), ss. 155-169; Erwin Rosenthal, *Judaism and Islam*, London and New York, 1961; Charles Torrey, *Jewish Foundation of Islam*, New York 1933; Abraham Katsh, *Judaism and the Koran: Biblical and Talmudic Backgrounds of the Koran*, New York 1962; Abraham Geiger, *Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen?* (Bonn, 1833); Alfred Guillaume, "The Influence of Judaism on Islam", Edwyn Bevan (ed.), *Legacy of Israel*, Oxford 1928, ss. 129-172; Nuh Arslantaş, *Yahudilere Göre Hz. Muhammed ve İslamiyet*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011.

Duran'ın Kur'an'ı esas alarak yaptığı eleştirilerden biri de Kâbe ve hac uygulamalarıyla ilgilidir. O, önce Kur'an'dan "İbadetler (namaz/dua), insanı kötülüklerden ve fuhşiyattan alıkoyar." (Ankebut / 45) ayetini nakletmektedir. Ona göre bu söz bir hakikatin ifadesidir. Bununla birlikte Duran, Müslümanların kötü adetleri devam ettirdiğine dikkat çekmektedir. O, kötü adetlere örnek olarak haccı vermektedir. Duran, haccın dinî bir uygulama olarak Yahudilikteki *aliyat ha-regel*'e (hac) benzediğini fakat Müslümanların hac sırasında yaptıkları uygulamaların eski putperest kültürün devamı olduğunu belirtmektedir. O, konuyla ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: "*Mekke'de yaptıkları hac, Yahudilikteki hac (aliyat ha-regel) uygulamasına benzemektedir. [Şeytan] taşlama âdeti, Merkulis kültürünün devam ettirilmesidir. Başlarını yere koyup arkalarını kaldırmaları da Peor kültürünün devamıdır. Dikişsiz elbise giyip saçı kazıtarak da Kemoş kültürünü devam ettiriyorlar.*" (Duran 2003: 234; Duran 1881: 14).

Metinde zikredilen putlardan Merkulis, seyyahların yol göstericisi olarak bilinmektedir (Gafni 2007: 62). Mişna ve Talmud'da bu puta, onu taşlamak suretiyle ibadet edildiği anlatılmaktadır (Mişna, Sanhedrin, 7:6; Talmud Bavli, Sanhedrin, 64a; Avoda Zara, 50a). Yahudi bilginler bu yüzden hac sırasındaki şeytan taşlama uygulamasını Merkulis'le ilişkilendirmekte zorlanmamışlardır. Talmud'un nakline göre *Peor* putuna önünde soyunarak ve büyük abdest bozarak ibadet edilir. (Talmud Bavli, Sanhedrin, 64a)¹¹ Metinde zikredilen putlardan *Kemoş*, Moablıların millî tanrısıdır (Oded 2007: 594; Sayılar, 21:29; Yeremya, 48:7, 13, 46). Rabbanî kaynaklarda *Kemoş* putunun ibadet şekli de dikişsiz elbise giyme ve saçı kazıtma olarak zikredilmektedir.¹² Yehuda ha-Levi ve Maimonides de hactaki uygulamaların kökenlerinin putperest olduğunu dile getirmektedirler. Ortaçağ Yahudi bilginleri arasında Kâbe ve hac uygulamalarını putperestlikle ilişkilendirme tavrı Duran'da da görülmektedir. Duran, bu uygulamalar için eski putperest adetlerin devam ettirilmesi ifadesini kullanmakta fakat kendi döneminde hangi anlam yüklendiğine dair bir yorumda bulunmamaktadır.

Müslüman bilginlerin birçoğunun açık bir şekilde Allah'ın cismaniyetini reddettiğini dile getiren Duran, Allah'ın teklifi noktasında Müslümanların Yahudilerle aynı inanca sahip olduklarını belirtmektedir. O, tevhid inancının

11 İbn Meymun da bu puta tapınma şekliyle ilgili bilgi vermektedir. Bkz. İbn Meymûn, *Mişne Tora*, Hilhot Avoda Zara, 3:1-2.

12 İbn Meymûn fetvalarında Merkulis, Peor ve Kemoş putlarına nasıl tapınıldığına dair bilgiler vermektedir. (İbn Meymun 1989: 726-727).

Allah'ın cismaniyetini reddettiğini ve cisim olan her şeyin parçalara ayrıldığını, parçalara ayrılan şeylerin de tek olamayacağını vurgulamaktadır. Mekâna sahip her şeyin cisim olduğunu belirten Duran, Allah'ın cismaniyeti olmadığı için mekândan münezzehe olduğuna dikkat çekmektedir. O, Kur'an'dan antropomorfik ifadeler içeren birçok ayet nakletme ve itikadî fırkaların bu ayetleri nasıl yorumladıklarına değinmektedir (Duran 2003: 235-237; Duran 1881: 16-21). Duran daha sonra âlemin kıdemi, insan iradesi konusunda Müslümanların inançları ve Müslüman filozofların görüşleri hakkında bilgiler vermektedir (Duran 2003: 238-241; Duran 1881: 21-22).

Duran, Müslümanların ahiretteki ceza ve mükâfat anlayışları hakkında da şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

İnsanların mükâfatı hakkında onların kitapları bedenî şeylerle doludur. İyiler cennete girecek ve orada yeme-içme, güzel suretlerle cinsel ilişkide bulunma ve diğer bedenî zevkleri tadacaklar. Kötüler ise cehenneme girecekler. Orası ateşin yandığı ve ebedî kalacakları bir yerdir. Onların bilginlerinin büyük çoğunluğu bu ifadeleri literal olarak anlayıp cennetin gökte, tatlı, kokulu ve güzel görünümlü ağaçlar ve bitkilerle dolu bir yer olduğunu, içinde bal ve süt ırmakları akan ve her türlü zevkin olduğu bir mekân olduğunu söylüyorlar. Bunda da hiç şüphe etmiyorlar. Kitaplarında [cennette] ruhanî zevke dair hiç bir şey yok! Bütün bu anlatılanlar da onun [Hz. Muhammed] hahamların midraşlarından duyarak çaldığı şeylerdir (Duran 2003: 240; Duran 1881: 25).

Metinde iki nokta dikkat çekicidir. İlki maddi zevkleri küçümseme tavrı, ikincisi ise cennette ruhanî lezzet olmadığı iddiasıdır. Duran'ın cennetteki mükâfatları anlatırken yaptığı tasvirlerin çoğu Kur'an'da yer almaktadır. Duran'ın bir yandan zikredilen maddi nimetleri küçümseyip öte taraftan Hz. Muhammed'in bunları midraşlardan çalıntı olduğunu söylemesi şaşırtıcı ve tutarsızdır. Duran'ın bu değerlendirmelerinin benzeri İbn Meymun'un yazılarında da görülmektedir. İbn Meymun'a göre, Araplar cennet nimetlerini maddi zevklerden ibaret görmek suretiyle basitleştirmektedirler (İbn Meymun, *Mişne Tora*, Hilhot Teşuva 8:6). Cennette ruhanî zevk olmadığına dair ifadeler ise gerçeği yansıtmamaktadır. Örneğin Kur'an, cennette bütün nimetlerden daha büyük bir nimet olarak Allah'ın rızasından bahsetmektedir.¹³

13 “ve ridvanun minellahi ekber”. (Tevbe / 72).

Duran'ın üzerinde önemle durduğu bir diğer husus da İslamî kavram ve terimlerin kökeniyle ilgilidir. O, Kur'an'daki kıssalar gibi İslam kültüründe kullanılan kavramların da Yahudilikten alıntı olduğunu şu cümlelerle ifade etmektedir:

Cennet (Gan Eden) ve cehennem (Gehinom) gibi isimlerin de nerden geldiğini bilmezlerdi, bizden öğrendiler. Sadece bunlar değil, kitaplarında geçen her isim bizden çalıntıdır (*ganuvîm*). Çoğalmayan şeyi ribit (riba) olarak isimlendirirler fakat kökenini bilmezler. Şabat (Sebt) gününü de bizim gibi dinlenme günü olarak isimlendirirler, fakat o gün dinlenmezler. Yine kendilerini Hanif ümmet olarak isimlendirirler, temizliğini ispatlamak için toynaklarını gösteren [hayvan] gibi. Kendilerini temiz sınırlar fakat arınmış değildirler. Bir başka sıfat da kendilerini (dinlerini) İslam olarak tanımlamalarıdır. Bu da şairin ümmetimiz için yaptığı betimlemeden çalıntıdır ki Yeruşalem ve onun kralı Şlomo¹⁴ üzerinden inançta mükemmel olarak sunulmaktadır. Melekleri de *melâike* diye isimlendiriyorlar. Bu kelimenin kökünün gönderme anlamını içerdiğini de bilmezler (Duran 2003: 241-242; Duran 1881: 27).

Duran'ın bu açıklamaları da İslam'la ilgili uygulamaların Yahudilikten alındığına dair iddiasının bir başka yönüdür. Burada da terimlerin Yahudilikten alındığını hatta Müslümanların bunların anlamlarını dahi bilmediklerini iddia etmektedir. Yahudiliğin kronolojik olarak İslam'dan önce oluşu ve İbranice ile Arapçanın Sami dilleri olmaları nedeniyle benzerliklerin olması Duran'ı böyle bir düşünceye yöneltmektedir. Fakat Duran, hem dillerin aynı dil ailesinden oluşlarını hem de iki dinin de aynı ilahî kaynaktan beslenme ihtimalini hiç aklına getirmemektedir.

Duran, Kur'an'da Allah'ın teklifi hususunda sunulan delilleri de eleştirmektedir. Bu çerçevede “Allah'tan başka ilah olsaydı yer gök fesada uğrardı.” (Enbiya / 22) ayeti, Duran tarafından felsefî tahliller içeren cümleler olarak değerlendirilmekte ve vahiy sözleri olarak görülmemektedir. Ona göre böyle bir delil sunma, filozofların yöntemidir ve bu tür önermelerin halka bir faydası yoktur. Duran'ın vahiy mahsulü olmasını imkânsız gördüğü bir başka husus da Hz. İbrahim ile Nemrud arasında geçen diyalogtur. Ona göre, Hz.

14 Yeruşalayim ve Şlomo kelimelerini kökü “şalem” yani “tastamam olmak” anlamına gelmektedir.

İbrahim'in Nemrud'a "Allah güneşi doğudan getirir, sen batıdan getir." (Bakara / 258) şeklindeki ifadeleri midraşlardan *çalıntı* (*ganuv*) olup Allah kelamı olmaktan uzaktır (Duran 2003: 243; Duran 1881: 27).

Duran, ruhun mahiyeti hakkında da Kur'an'ı eleştirmektedir. Filozofların ruh hakkında çok söz söylediklerini dile getiren Duran, Kur'an'da "Sana ruhtan sorarlar, de ki o Rabbimin bileceği bir iştir." (İsra / 85) şeklinde bir ayet bulunduğunu, fakat ruhun mahiyeti hakkında cevap verilmediğini belirtmektedir. Ruhun, "Rabbın işi" olduğunu herkesin bildiğini ifade eden Duran, Kur'an'ın ruhla ilgili ifadelerinin hiçbir yeni bilgi içermediğini ve soru soranın merakını gideremediğini vurgulamaktadır (Duran 2003: 243; Duran 1881: 29-30).

Duran, risalesinin son kısmında ise Müslümanlar ve Hıristiyanların birbirlerine karşı dile getirdikleri eleştirileri sıralamaktadır. O, Yahudilerden Hıristiyanlara karşı reddiye yazanlar olduğu halde İslam'a karşı müstakil reddiye yazılmamasını şu şekilde izah etmektedir:

Benden önce kimsenin bu konularda bir şeyler söylediğini görmedim. Söyleyen olduysa da çok genel şeyler söylediler. Bu iki sebepten kaynaklanmıştır. Birincisi [Müslümanların] iddialarının zayıflığı ve gerçeklerin aşikâr oluşudur. İkincisi de Müslüman egemenliği altında yaşayanların can tehlikesidir. [Yahudi bilginlerden] Bazısı Hıristiyanlar hakkında reddiye yazdılar biz de onlardan istifade ettik. Çünkü biz onlarla tehlike hissetmeden tartışmalara giriyoruz. Fakat Müslümanlarla tartışmaya giren hiç kimseyi görmedik, sadece biraz Kuzari adlı eserde değinilmiştir (Duran 2003: 245-246; Duran 1881: 34).

Duran'ın Yahudiler tarafından Müslümanlara yazılan reddiyelerin sınırlı kalmasıyla ilgili değerlendirmeleri dikkat çekicidir. Öncelikle kendisinden önce kimsenin bu derece detaylı bir reddiye kaleme almadığını belirtmesi doğru bir bilgidir. Kendisinden önce reddiye yazılmamasını iki sebebe bağlaması da üzerinde durulması gereken bir husustur. Müslümanların iddialarının ciddiye alınmayacak kadar zayıf oluşuyla ilgili ilk sebep çok tutarlı değildir. Benzer tavır İbn Meymun'da da görülmektedir. Muhtemelen iddialara önemsiz muamelesi yapmak istediği için böyle bir tavır takınmaktadır. Can güvenliği tehlikesi olarak öne sürdüğü ikinci sebep ise tartışmaya açıktır. İslam egemenliği altında yaşayan zimmîlerin dinî gereklerini istedikleri şekilde öz-

gürce yaşamlarının önünde hiçbir engel yoktur. Ancak başta Hz. Muhammed olmak üzere İslamî değerlere hakaret etme, alay etme ve küçültme hakları da yoktur. Fakat bu durum sadece zimmîler için değil, Müslümanlar için de geçerlidir. Öte yandan kutsallara hakaret konusunun yasaklanması, İslam devletlerine has bir durum da değildir. Hıristiyan hâkimiyeti altındaki bölgelerde Hıristiyanlığa ait değerlere hakaret edilmesi durumunda da benzer durum geçerlidir. Ayrıca can güvenliğini bahane etmekle birlikte Yahudi bilginlerin İbranice veya Judeo-Arabic metinlerde Hz. Muhammed'den küçük düşürücü ifadelerle bahsettikleri bilinen bir durumdur.

Konunun bir diğer yönü de Hıristiyanlarla korkmadan tartışma yapabildiklerine dairdir. Orta Çağ'da İspanya ve Fransa'da Yahudi din bilginleriyle Kilise vaizleri ve hatipleri arasında yaşanan halka açık münazaralar bilinmektedir. Fakat bu durum da Hıristiyan devletlere has değildir. Başta Fatimi ve Abbasi devletleri olmak üzere İslam devletinde farklı din mensupları arasında yapılan ve *meclis toplantıları* olarak adlandırılan münazaralar bu çerçevede zikredilebilir (Griffith 1999: 13-65), (Cohen 1999: 128-136), (Sklare 1999: 143). Öte taraftan aynı Hıristiyan devletlerin, Duran'ın kendisinin de 1391 yılında yaşadığı gibi, Yahudileri ölmek ya da Hıristiyan olmak arasında bir tercihte bıraktığı, birçok Yahudinin zorla Hıristiyan olduğu birçoğunun da yurtlarından kaçarak başka bölgelere gittikleri bilinmektedir.

Duran'ın risalesi bir bütün olarak incelendiğinde birçok açıdan önemli özellikler göze çarpmaktadır. Öncelikle bu risale, Yahudi geleneğinde İslam'a karşı yazılmış en kapsamlı reddiyedir.¹⁵ Duran, bu risalede Kur'an'ı esas alarak İslam inancı ve ibadetlerle ilgili birçok konuda eleştirilerde bulunmaktadır. Risalede en dikkat çekici husus, Kur'an'dan metne sadık olarak çok sayıda ayetin alıntılanmasıdır. Duran, Yahudi bilginler arasında Kur'an'dan en fazla ayet nakleden bilginidir. Duran'ın Kur'an'dan bu kadar fazla ayet nakletmesi kütüphanesinde Kur'an bulunduğu ihtimalini akla getirmektedir. Fakat Duran'ın Kur'an'ın Arapçasından mı yoksa çevirilerden mi yararlandığı konusu ise çok belirgin değildir. O, kırk yılı aşkın bir süre Cezayir'de yaşamıştır. Bu süre Arapça öğrenmek ve Kur'an'ı Arapçasından kullanabilmek için yeterli bir süredir. Fakat araştırmacılar arasında yaygın kanaat, Duran'ın Arapça bilmediği yönündedir (Perlmann 1974: 121), (Sklare 1999: 137). Bu durumda Duran'ın bu ayetleri İbranice Kur'an tercümelerinden aktardığı şeklinde bir

15 İbn Adret'in *Maamar al Yişmael* adlı risalesi sadece İbn Hazm'a cevap olarak hazırlanmış olup sadece Tevrat'ta çelişki ve tahrif olmadığına değinmektedir.

ihtimal doğmaktadır. Fakat ilk İbranice Kur'an çevirileri 16. yüzyıldan itibaren Aşkenaz Yahudileri tarafından yapılmıştır. Kur'an'ın belli bölümlerini kendi kullanımı için İbranice'ye tercüme ettirmiş olması da mümkündür. Hıristiyan İspanya'sında çok yüksek ihtimalle Latince bilen Duran'ın Latince Kur'an çevirilerini kullanmış olması da bir diğer ihtimal olarak düşünülebilir.

Bununla birlikte onun "Kur'an'da yazılıdır ki.." diye naklettiği bazı cümlelerin ayet olmadığı görülmektedir. Örneğin o, Kur'an'da dünyanın düz olduğunun anlatıldığını, fakat bilimsel gelişmelerin dünyanın yuvarlak olduğunu ortaya koyduğunu belirtmektedir. Duran, bunun dışında Kur'an'da geçmediği halde "Haceru'l-Esved, Allah'ın yeryüzündeki (sağ) elidir." (Hemmam, *el-Musannef*, no: 8919), "İnsanda bir kemik hariç hepsi çürür. Bu, çürümeyen acbu'z-zenb denen kuyruk sokumu kemiğidir." (Buhari, Tefsir 3), "Günah¹⁶ insanı mezara, kuzuyu kazana sokar." (Acluni 1352: 76, no:1797), "Hikmet, müminin yitiğidir." (Tirmiz, İlim 19, no: 2687) hadislerini ayet olarak nakletmektedir (Duran 2003: 244; Duran 1881: 32-33). Bu da onun bazı sözlü kaynaklarının olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Şim'on ben Tsemah Duran, Saadya Gaon'dan (ö. 942) başlayarak Yehuda ha-Levi (ö. 1141), Natanel ben Feyyumî (ö. 1165), İbn Meymun (ö. 1204), Şlomo ibn Adret (ö. 1310) gibi İslam hakkında değerlendirmeler yapan Yahudi bilginlerden farklı bir konuma sahiptir. Diğer Yahudi bilginlerin eserlerinde geçen İslam'la bilgilere kıyasla Duran'ın verdiği bilgiler ayrıntı denecek şekilde detaylar içermektedir. Kur'an'ı esas alarak yaptığı eleştirilerde Müslüman bilginlerin ilgili ayetleri nasıl yorumladıklarını veya çelişkili gibi gözüken yerlerde sorunu nasıl gidermeye çalıştıklarını aktarması da onun Kur'an dışında tefsirlerden ya da temel İslamî eserlerden yararlandığını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan Duran'ın ayet diye naklettiği fakat Kur'an'da bulunmayan ve çoğu hadis olan sözler de onun bazı sözlü kaynaklarının olduğunu göstermektedir.

Orta Çağ Yahudi bilginleri, İslam ve Yahudilik'teki her ortak değer veya Tevrat ve Kur'an arasındaki bütün ortak anlatımlar için *intihal*, *çalıntı* ve *taklit* gibi kelimeler kullanmışlardır. Bu çerçevede Abraham Geiger'in 1833 yılında yayınlanan *Was hat Mohammed aus dem Judentume aufgenommen?*

16 Metinde און (avon) şeklinde geçen bu ifade, און (ayn) şeklinde olmalıdır. Bu da kem göz yani nazar anlamına gelmektedir.

(*Muhammed, Yahudilikten ne aldı?*) adlı eserinde dile getirdiği konuların Orta Çağ Yahudi bilginlerin eserlerinde görülen iddiaların modern dönemde yeni-dile getirilmesinden başka bir şey olmadığı görülmektedir. Böylece son iki asırda oryantalistler tarafından yoğun bir şekilde dile getirilen İslam'ın Yahudi kökenine dair iddiaların temelini başta Şim'on ben Tsemah Duran olmak üzere Orta Çağ Yahudi bilginlerine dayandığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

- Aclunî, İsmail b. Muhammed (1352). *Keşfu'l-Hafa*. Beyrut: Daru İhyai't-Türasî'l-Arabi.
- Arslantaş, Nuh (2011). *Yahudilere Göre Hz. Muhammed ve İslamiyet*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Buharî, Ebu Abdullah Muhammed bin İsmail (1981). *el-Câmiu's-Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Cohen, M. R., S. Somekh (1999). "Interreligious Majalis in Early Fatimid Egypt". *The Majlis: Interreligious Encounters in Medieval Islam*. ed. Hava Lazarus-Yafeh, Mark Cohen, Sasson Somekh, Sidney Griffith, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Duran, Şim'on ben Tsemah Duran (1881). *Keşet u-Magen*. ed. Moshe Steinschneider, Berlin.
- _____, (2003). *Magen Avot*. Yerusalayim: Mahon ha-Ktav.
- Geiger, Abraham (1833), *Was hat Mohammed aus dem Judentume aufgenommen?*. Bonn.
- Griffith, Sidney (1999). "The Monk in the Emir's Majlis: Reflections on a Popular Genre of Christian Literary Apologetics in Arabic in Early Islamic Period". *The Majlis: Interreligious Encounters in Medieval Islam*, ed. Hava Lazarus-Yafeh, Mark Cohen, Sasson Somekh, Sidney Griffith, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Guillaume, Alfred (1928). "The Influence of Judaism on Islam". Edwyn Bevan (ed.), *Legacy of Israel*. Oxford: 129-172.
- Göregen, Mustafa (2002). *İslam-Yahudi Polemiği ve Tartışma Konuları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- ha-Levi, Yehuda (1977). *Kitâbü'r-Red ve'd-Delil fi'd-Dini'z-Zelil*. ed. David Baneth, Jerusalem.
- Hıdır, Özcan (1998). "İslam'ın Yahudi Kökeni Teorisini ile İlgili İddialar ve Çalışmalar". *İLAM Araştırma Dergisi* 3:1: 155-169.
- İbn Hanbel, Ahmed (1998). *el-Müsned*. 4. Baskı, tahk. Ebu Süheyb Hassan Abdulmennan el-Cebelî, Amman: Beytu'l-Efkâri'd-Duveli.
- İbn Meymun, Musa (2009). *Mişne Tora*. ed. Yohay Makbili, Hayfa: Hotsaat Yeşivat Or Vişua.

- _____ (1989) *Teşuvot ha-Rambam*. ed. Jehoshua Blau, Jerusalem: Mekitsey Nirdamim.
- İbn Sina, Ali (1987). *el-Edhaviyye fi'l-Meâd*. II. Baskı ed. Hasan Asi, Beirut.
- Jacobs, Martin (2007). "Interreligious Polemics in Medieval Spain: Biblical Interpretation between Ibn Hazm, Shlomoh ibn Adret and Shim'on ben Semah Duran". *Jerusalem Studies in Jewish Thought* 21: 33-57.
- Karafî, Şihâbu'd-Din Ebu'l-Abbas (2005). *Ecvibetü'l-Fâhire ani'l-Es'ileti'l-Fâcire*. tahk. Mecdi Muhammed eş-Şihavi, Beirut: Matbaatu Âlemi'l-Kutub.
- Katsh, Abraham (1962). *Judaism and the Koran: Biblical and Talmudic Backgrounds of the Koran*. New York.
- Leveen, J. (1926). "Mohammed and His Jewish Companion". *Jewish Quarterly Review*. 16/4: 399-406.
- Meral, Yasin (2012). *İbn Meymun'un Eserlerinde İslam ve Müslümanlar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Müslim b. Haccac En-Nişaburî (1981). *es-Sahih*. tahk. M. Fuad Abdulbaki, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Oded, Bustanay (2007). "Chemosh", *EJ* (Second Edition), ed. Fred Skolnik, Thomson Gale, 2007, c. 4, s. 594.
- Özen, Adem (2002). "İslam Yahudi-Polemiği ve Tartışma Konuları". *Divan* 9 (2000/2), ss. 237-256.
- Perlmann, Moshe (1974). "Polemics between Islam and Judaism". *Religion in a Religious Age*. ed. Shlomo Dov Goitein, Cambridge: Association for Jewish Studies, ss. 103-138.
- Rosenthal, Erwin (1961). *Judaism and Islam*. London and New York.
- San'ânî, Abdurrezzak bin Hemmam (1983). *el-Musannef*. neşr. Habiburrahman el-Azamî, Karaçi: el-Mektebetü'l-İslamî.
- Schwabe, M. (1930). "Asarat Haverav ha-Yahudîm şel Muhammed (Muhammed'in On Yahudi Arkadaşı)". *Tarbits* 2: 74-89.
- Sklare, David (1999). "Responses to Islamic Polemics by Jewish Mutakallimun in the tenth Century", *The Majlis: Interreligious Encounters in Medieval Islam*, ed. Hava Lazarus-Yafeh, Mark Cohen, Sasson Somekh, Sidney Griffith, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Steinschneider, Moritz (1877). *Polemische und apologetische Literatur in arabischer Sprache zwischen Muslimen, Christen und Juden*. Leipzig.
- Sundiata, Abbas (2006). *Look behind the Facade*. USA: Xulon Press.
- Tirmizi, Musa bin Dahhak (1981). *Sünen*. tahk. İbrahim Atve Avd, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tisdall, Clair (1911). *The Original Sources of the Quran*. New York: Society for Promoting Christian Knowledge.
- Torrey, Charles (1933). *Jewish Foundation of Islam*. New York.